

# Een beladen tentoonstelling

*Nederlanders, Japanners, Indonesiërs*

**Erik Somers**

*In het jaar 2000 onderhielden Nederland en Japan 400 jaar betrekkingen met elkaar. Dit moest gevierd worden, met als hoogtepunt de komst van de Japanse keizer naar Nederland. De 'Stichting 400 jaar Nederland-Japan' had als taak een breed programma in zowel Nederland als Japan op te zetten en stond onder voorzitterschap van oud-staatssecretaris Yvonne van Rooy. In de Stichting had een groot aantal bekende multinationals als hoofdsponsor plaatsgenomen. De nadrukkelijke betrokkenheid van het bedrijfsleven was een indicatie dat de georganiseerde activiteiten vooral de handelsrelaties tussen beide landen ten goede moesten komen.*

Een brug slaan vanuit het verleden naar de toekomst, was het motto van de Stichting. Het werd de Stichting echter al snel duidelijk gemaakt dat er op de vierhonderd jaar goede banden met Japan wel het een en ander viel af te dingen, waarmee bedoeld werd op de periode van de Japanse bezettingstijd in de jaren 1942-1945. De prangende vraag was: hoe kon aan deze pijnlijke periode op gepaste wijze invulling worden gegeven, zonder meteen Japan op stang te jagen, en tegelijkertijd de Nederlands-Indische ge-

meenschap niet voor het hoofd te stoten? Terwijl de Stichting 400 Jaar Nederland-Japan al twee jaar actief was en het programma inmiddels min of meer vastlag, werd in 1998 in alle haast de Indische Contactgroep geformeerd die als klankbord van de Stichting moest gaan fungeren. Vertegenwoordigers van de uiteenlopende Indische herinneringsgemeenschappen hadden hierin op persoonlijke titel zitting.

Van meet af aan was de Contactgroep achterdochtig over de oprechte bedoelingen van de Stichting ten aanzien van de aandacht voor de donkere periode in de relatie Japan-Nederland. Dat begon al met de door de Stichting gebezigde term 'viering'. Hieruit sprak geen respect voor de gevoelens en gevoeligheden binnen de Indische gemeenschap. Voor de Contactgroep was het begrip 'herdenken' beter op zijn plaats.

Op haar beurt had de Stichting zich al snel gerealiseerd dat de verschillende Indische herinneringsgroepen, met hun uiteenlopende ervaringen en accenten op het verleden, onderling moeizaam op één lijn te krijgen waren. Vandaar dat naarstig werd gezocht naar een onafhankelijke, gezaghebbende partij om in de vorm van een tentoonstelling invulling te geven aan dit beladen onderdeel van het programma; een instantie die voor zowel de Stichting als de Indische Contactgroep aanvaardbaar was.

De keus viel op het NIOD. Een beslissing die aanvankelijk op enige scepsis van de Indische Contactgroep kon rekenen. Sommige leden waren niet vergeten dat oud-directeur van het NIOD, dr. L. de Jong, in de Indische delen van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* een in hun ogen te kritisch beeld van het koloniale verleden van Nederland had geschetst. Vervolgens sprak de Contactgroep op voorhand haar bezorgdheid uit dat de tentoonstelling te weinig aandacht zou besteden aan het door de Japanners aangerichte leed. Kortom: lag er niet een te 'Japan-vriendelijke' expositie in het verschiet?

## Drievoudige benadering

Het voorstel van de NIOD-werkgroep, bestaande uit Erik Somers, Elly Touwen-Bouwsma, Remco Raben en Stance Rijpma, voorzag in een expositie in het Rijksmuseum, een publicatie over de thematiek van de tentoonstelling, een meerdaagse conferentie in Amsterdam en een educatief programma.

De benadering van de NIOD-tentoonstelling was vernieuwend. De expositie, met de titel ‘Nederlanders, Japanners, Indonesiërs. De Japanse bezetting van Indonesië herinnerd (1942-45)’, legde het accent op de persoonlijke herinnering en publieke beeldvorming. Drie landen waren betrokken bij de Japanse bezetting. Een drievoudige benadering vormde daarom het beste uitgangspunt: hoe hebben Nederlanders, Japanners en Indonesiërs de Japanse bezetting ervaren en wat is de naoorlogse herinnering aan deze periode in de verschillende landen? De uiteindelijke presentatie liet zien dat de herinnering aan de jaren 1942-1945 in elk land afzonderlijk sterk bepaald is door persoonlijke ervaringen en door politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in de naoorlogse periode.

Door bewust de controverse te zoeken werden tentoonstellingsbezoekers uitgedaagd eigen herinneringen en opvattingen te vergelijken met die van anderen, zelfs met die van de voormalige vijand. De conclusie van de tentoonstelling was dat er niet een eenduidige, allesomvattende geschiedenis is te presenteren. Dat de opzet tot uiteenlopende en heftige reacties en emoties zou leiden was van meet af aan duidelijk. Zo meenden Nederlandse slachtoffers van de Japanse kampen dat het ondergane leed onvoldoende tot uiting kwam. Maar erger nog vonden zij dat aan hun exclusieve oorlogsverhaal over ‘ons Indië’ werd getornd door af te wijken van de eenzijdige Nederlandse benadering waarin de kampervaringen van de Nederlandse gemeenschap centraal stonden en waar weinig of geen plaats was voor het lot van de Indonesiërs tijdens de jaren van oorlog en bezetting. Van Japanse zijde kwam kritiek op de westerse visie die zou domineren en het

gebrek aan aandacht voor de 350 jaar Nederlandse koloniale overheersing van Indonesië. Terwijl vanuit Indonesisch perspectief de Japanse bezetting meer in het licht van de onafhankelijkheidsstrijd van de nationalisten geplaatst had moeten worden.

Kortom, van alle kanten was er kritiek. Maar dit was het onvermijdelijke gevolg van het welbewust niet uit de weg gaan van gevoeligheden en het publiek te stimuleren om over de eigen (nationale) grenzen te kijken. Al met al toonden de reacties eens te meer aan dat, rond de laatste eeuwwisseling, de herinnering aan de oorlog onverminderd beladen was en dat de beeldvorming van de verschillende herinneringsgroepen over één en dezelfde periode sterk uiteenliepen.

### **Japanse versie**

De tentoonstelling ‘Nederlanders, Japanners, Indonesiërs’ was in het Rijksmuseum in Amsterdam te zien van 7 augustus tot en met 24 oktober 1999, vooruitlopend dus op het uiteindelijk herdenkingsjaar 400 jaar Nederland-Japan. Wezenlijk uitgangspunt van het gehele programma van de Stichting 400 jaar Nederland-Japan was dat de activiteiten zowel in Nederland als in Japan zouden plaatsvinden. De Indische Contactgroep stond er dan ook op dat de tentoonstelling ook in Japan te zien zou zijn. In het kader van de herdenking van 400 jaar betrekkingen moest ook daar – of beter nog, juist daar – aandacht zijn voor de zwarte bladzijden in het gemeenschappelijk verleden. Uit praktische overweging werd gekozen voor een compacte, reizende versie van de tentoonstelling.

Ook al had de Stichting besloten in te stemmen met een Japanse versie van de tentoonstelling, dat was niet zonder de nodige terughoudendheid en twijfel gegaan. Uitgaande van de bestaande krampachtige omgang met het eigen oorlogsverleden in Japan en het feit dat tot op dat moment niet eerder een vanuit ‘het Westen’ geïnitieerde en samengestelde tentoonstelling over de Japanse oorlogstijd in Japan was gepresenteerd, leek deze gereserveerdheid gegrond. Om een en ander te realiseren was officiële medewer-

king van Japanse zijde onontbeerlijk. Zonder instemming van de Japanse overheid of een gezaghebbende instantie was (en is) het nauwelijks mogelijk een dergelijk project gerealiseerd te krijgen. Het moeizame traject dat volgde, begon er al mee dat de autonome Japanse collega-stichting die het herdenkingsprogramma voor Japan organiseerde, weigerde mee te werken. De tentoonstelling paste niet in het beeld dat de Japanse organisatie had van een feestelijke gebeurtenis, luidde de korte maar veelzeggende toelichting.

Ook het Japanse ministerie van Buitenlandse Zaken lag dwars, de diplomatieke inspanningen van de Nederlandse ambassade in Tokyo en van de Stichting 400 Jaar Nederland-Japan ten spijt. Het Japanse ministerie stelde als harde voorwaarde dat de Japanse veteranen zich onvoorwaardelijk achter de tentoonstelling zouden scharen. Pas dan zou het ministerie instemmen. Hoewel een aantal Japanse veteranen – op persoonlijke titel – aan het project meewerkte, is het nimmer tot officiële Japanse instemming en medewerking gekomen. Dit betekende dat, samen met de Nederlandse ambassade en zonder actieve steun van de Japanse overheid, nu rechtstreeks contact gezocht moest worden met potentieel geïnteresseerde Japanse organisaties en lokale en provinciale overheden.

Tot aan het begin van 2000 zag het er naar uit dat slechts twee locaties in Japan voor de tentoonstelling beschikbaar waren. Het NIOD en de Stichting stelden het vervolg van het project op dat moment dan ook ter discussie. Een doorbraak werd evenwel geforceerd toen het NIOD bewust de publiciteit zocht in de Japanse media. Aanleiding was de onverwachte weigering van de stad Nagasaki de tentoonstelling te accepteren, terwijl de burgemeester van de door een atoombom getroffen stad in een eerder stadium persoonlijk en uitdrukkelijk had gezegd als gastheer te willen optreden. Het gezaghebbende Japanse dagblad *Mainichi Shimbun* werd geïnformeerd en onthulde deze gang van zaken. Een golf van publiciteit volgde op de verschijning van dit artikel. De discussie die daarop ontstond, paste geheel in het beeld

van de bestaande tegenstellingen in Japan. Aan de ene kant de voorstanders van de tentoonstelling, degenen die openheid van zaken wilden geven en aandacht vroegen voor de misdaden die het keizerrijk tijdens de oorlog had begaan. Aan de andere kant de conservatieven, die nog altijd geloofden in de Japanse oorlogsmissie Azië te bevrijden van westerse ketenen en die zich verzetten tegen de voortdurende beschuldigingen van het 'Westen'. De uitgebreide media-aandacht voor de weigering van Nagasaki en de conclusie die sommigen hieraan verbonden dat Japan 'zijn eigen, donkere bladzijden uit de geschiedenis' stelselmatig negeerde, werkte als een katalysator. Verschillende groeperingen voelden zich op hun beurt geroepen de tentoonstelling in hun gemeente te organiseren. Zo kon de tentoonstelling uiteindelijk op zeven locaties in Japan worden gepresenteerd.

## Commotie

Wat vorm en inhoud betreft bleef in de Japanse versie van de tentoonstelling de drievoudige benaderingswijze gehandhaafd. Maar de compacte nieuwe editie was noodgedwongen kleiner van omvang. In plaats van alle onderdelen via de kaasschaafmethode in te korten, werd besloten het krachtige en illustratieve gedeelte van de persoonlijke herinneringen geheel in tact te laten ten koste van het deel over de collectieve herinnering en beeldvorming. Bij de overwegingen speelde mee dat dit laatste thema vrij complex was. In het Rijksmuseum was al duidelijk geworden dat de bezoeker goed ingevoerd diende te zijn in het onderwerp om het getoonde te kunnen doorgronden. Voor het Japanse publiek was een zeer uitvoerige toelichting vereist geweest en dan nog was het de vraag of de opzet volledig uit de verf zou zijn gekomen. Het niet opnemen van dit deel van de tentoonstelling had wel tot gevolg dat ongewild een aantal controversiële onderwerpen in de Japanse editie kwam te vervallen. Onderwerpen die in Japan ongetwijfeld als een moedwillige provocatie zouden zijn uitgelegd en tot nog grotere commotie zouden hebben geleid. Hiertoe behoorden de journaal-

beelden van de bejegening van keizer Hirohito door Nederlandse demonstranten in 1971, de fragmenten uit de documentaire *Ianfu* over gedwongen prostitutie, alsook beeldmateriaal over acties van Nederlandse belangengroeperingen die bij de Japanse overheid aandringen op compensatiegelden en officiële excuses.

Er was in de Japanse versie wel een korte aanvulling. Voor een beter begrip moest het Japanse publiek geïnformeerd worden over de voor velen onbekende historische context van de oorlogsgeschiedenis in Indonesië. Zo werd in bescheiden mate aandacht geschonken aan de Nederlandse aanwezigheid in de Indische archipel en de geschiedenis van 350 jaar Nederlandse koloniale overheersing.

Met de tentoonstelling ‘Nederlanders, Japanners, Indonesiërs’ wilden de NIOD-samenstellers een inhoudelijke discussie op gang brengen. Dat is gelukt. Niet geheel voorzien was dat er naast persoonlijke emoties ook sprake was van heftige politieke en maatschappelijke verontwaardiging en beroering. Dat was in Nederland het geval, maar zeker ook in Japan. Vandaag de dag zou de commotie in Nederland minder heftig en ongetwijfeld minder emotioneel beleefd worden. Wat dat betreft lijken de gevoeligheden van destijds zich in ons land nu eerder verplaatst te hebben naar de bestudering van de naoorlogse dekolonisatie van Nederlands-Indië en Indonesië in de periode 1945-1950. Aan dat thema zal naar verwachting in 2021 in het Rijksmuseum een tentoonstelling gewijd worden.

### Verder lezen:

Erik Somers en Stance Rijpma (red.), *Nederlanders Japanners Indonesiërs. Een opmerkelijke tentoonstelling* (Zwolle 2002).

Remco Raben (red.), *Beelden van de Japanse bezetting van Indonesië. Persoonlijke getuigenissen en publieke beeldvorming in Indonesië, Japan en Nederland* (Zwolle 1999).